

До спеціалізованої вченої ради
Херсонського державного університету
Юридична адреса:
вул. Університетська, 27, м. Херсон, 73003
Фактична адреса:
вул. Шевченка, 14, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію Бухтоярової Валерії Вадимівни
«Незаконна експлуатація людини: питання кваліфікації та
компаративістики», представлену на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 – Право

Актуальність теми дисертаційної роботи Бухтоярової Валерії Вадимівни обумовлена необхідністю системного науково-правового аналізу проблем незаконної експлуатації людини в умовах сучасних викликів, зокрема збройних конфліктів, цифровізації та транснаціоналізації злочинної діяльності. Обрана для дослідження проблематика має особливе значення для України, яка перебуває в стані збройного конфлікту, що супроводжується численними випадками експлуатації цивільного населення на тимчасово окупованих територіях та посилює вразливість громадян до різноманітних форм експлуатації.

У сучасних умовах феномен експлуатації людини набуває нових форм, які виходять далеко за межі традиційного розуміння його як трудового чи сексуального примусу. Особливо актуальними стають такі прояви, як кіберексплуатація, гібридні форми експлуатації в умовах збройного конфлікту, використання дітей у воєнних діях, а також експлуатація осіб на тимчасово окупованих територіях. Ці явища потребують глибокого наукового осмислення та адекватного відображення в кримінальному законодавстві України.

Дисертантка звертається до вкрай складної та багатовимірної проблеми, що має не лише теоретико-правове, але й важливе практичне значення. Дослідження незаконної експлуатації людини в контексті міжнародного гуманітарного права та порівняльного кримінального права створює підґрунтя для вдосконалення національного законодавства та правозастосовної практики, що відповідає євроінтеграційним прагненням України та її зобов'язанням у межах міжнародно-правового співтовариства.

У дисертації особливу увагу приділено питанням кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з експлуатацією людини в умовах збройного конфлікту, що набуває особливої актуальності для українських правоохоронних органів, які документують воєнні злочини на деокупованих територіях. Авторка доречно звертає увагу на контекстуальний елемент як визначальний для розмежування загально кримінальних та воєнних злочинів,

що має ключове значення для правильної кваліфікації діянь та забезпечення невідворотності покарання.

Важливість теми дослідження посилюється тим, що авторка не обмежується аналізом чинного законодавства, а пропонує власне бачення кримінально-правової протидії новітнім формам експлуатації, зокрема, вводить та обґрунтовує поняття "кіберексплуатація людини", що є відповіддю на виклики цифрової епохи. Цей підхід демонструє глибоке розуміння тенденцій розвитку кримінально-правової науки та практики в умовах трансформації соціально-правових відносин.

Особливе значення дослідження Бухтоярової В.В. полягає також у його міждисциплінарному характері, що поєднує елементи кримінального права, міжнародного гуманітарного права, порівняльного правознавства та правової політології. Такий підхід дозволяє авторці сформувати цілісне уявлення про проблему незаконної експлуатації людини та запропонувати комплексні рішення для її подолання.

Наукова новизна дисертаційного дослідження Бухтоярової В.В. полягає в тому, що вперше в українській юридичній науці здійснено комплексне дослідження незаконної експлуатації людини з акцентом на її нових формах, що виникають в умовах збройного конфлікту та цифровізації суспільних відносин. Дисертантка сформулювала оригінальний концептуальний підхід до розуміння експлуатації як багатовимірного правового явища, що трансформується залежно від змін соціально-правового контексту.

Особливої уваги заслуговує запропоноване авторкою поняття «кіберексплуатація людини», визначене як форма кримінально караного діяння, що реалізується з використанням інформаційно-комунікаційних технологій для встановлення контролю над особою, приниження її гідності або втягнення в діяльність, вигідну для правопорушника. Авторка не лише теоретично обґрунтовує необхідність криміналізації таких діянь, але й пропонує конкретну редакцію відповідної статті для включення до Кримінального кодексу України.

Вагомим науковим здобутком є розширене тлумачення поняття «використання особи у збройному конфлікті» як форми експлуатації, що виходить за межі безпосередньої участі в бойових діях і охоплює залучення цивільних осіб до виконання воєнної, адміністративної, інформаційної чи допоміжної діяльності в умовах збройного протистояння. Дисертантка переконливо доводить, що такі дії повинні розглядатися як окремий вид кримінально караного діяння, що посягає на права і свободи особи.

Серед інших наукових результатів дослідження важливими є: запропонована авторкою модель відмежування «законної» та «незаконної» експлуатації в кримінально-правовому дискурсі; нове тлумачення понять «інформована згода» та «добровільна згода»; всебічний компаративний аналіз кримінального законодавства України, Литовської Республіки та Республіки Польща у сфері протидії експлуатації людини; авторська концепція узгодження кримінального законодавства України з положеннями міжнародного гуманітарного права.

Методологічна база дослідження є комплексною і включає як загальнонаукові, так і спеціально-юридичні методи пізнання. Дисертантка вдало застосовує діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, догматичний та інші методи, що забезпечує багатовимірність аналізу та обґрунтованість висновків. Позитивним аспектом роботи є використання міждисциплінарного підходу, який дозволив розглянути проблему експлуатації людини крізь призму міжнародного гуманітарного права, кримінології, порівняльного правознавства та практики міжнародних судових інституцій.

Структура дисертації є логічною і послідовною, що дозволяє повно розкрити тему дослідження. Робота складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, які включають дванадцять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Така структура відповідає поставленій меті та завданням дослідження, забезпечує системне охоплення предмета вивчення.

У першому розділі авторка розглядає історичний розвиток законодавства у сфері протидії незаконній експлуатації людини, аналізує його становлення у європейських країнах та вплив на формування національного законодавства України. Особливу увагу приділено сучасним тенденціям та викликам у правовому регулюванні незаконної експлуатації людини в умовах війни. Цей аналіз створює належне історико-правове підґрунтя для подальшого дослідження.

Другий розділ присвячений особливостям правової кваліфікації злочинів у сфері незаконної експлуатації людини, зокрема, авторка детально аналізує поняття «кіберексплуатації людини» та пропонує кваліфікаційні ознаки такого кримінального правопорушення. Надзвичайно важливим є розроблений дисертанткою проєкт статті Кримінального кодексу України, що передбачає відповідальність за кіберексплуатацію людини.

У третьому розділі досліджуються окремі аспекти кваліфікації експлуатації людини під час збройних конфліктів. Авторка аналізує роль міжнародного гуманітарного права у сфері використання осіб у збройних конфліктах, визначає кваліфікаційні ознаки таких діянь за статтею 438 Кримінального кодексу України, а також розглядає питання розмежування воєнних злочинів та загальнокримінальних правопорушень. Особливу увагу приділено контекстуальному елементу як визначальному критерію кваліфікації.

Четвертий розділ містить порівняльну характеристику кримінальних правопорушень, пов'язаних із експлуатацією людини, за кримінальним законодавством України, Литовської Республіки та Республіки Польща. На основі проведеного порівняльного аналізу авторка формулює перспективні напрями вдосконалення українського законодавства з урахуванням міжнародного досвіду.

Слід високо оцінити практичну значущість дисертаційного дослідження Бухтоярової В.В. Сформульовані авторкою висновки та пропозиції мають вагоме значення для вдосконалення національного кримінального законодавства, особливо в контексті імплементації положень

Римського статуту Міжнародного кримінального суду та гармонізації з нормами міжнародного гуманітарного права.

Особливо цінними для правозастосовної практики є розроблені авторкою критерії розмежування загальнокримінальних та воєнних злочинів, пов'язаних з експлуатацією людини, а також методика встановлення контекстуального елемента при кваліфікації таких діянь. Ці напрацювання можуть бути використані слідчими, прокурорами та суддями під час розслідування та розгляду справ про кримінальні правопорушення, вчинені в умовах збройного конфлікту.

Заслуговує на підтримку запропонована дисертанткою криміналізація нових форм експлуатації людини, зокрема кіберексплуатації та використання дітей у збройному конфлікті. Запропоновані редакції відповідних статей Кримінального кодексу України є юридично виваженими і відповідають міжнародним стандартам захисту прав людини.

Практичне значення мають також сформульовані авторкою пропозиції щодо вдосконалення механізмів міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональній експлуатації людини, зокрема через залучення ресурсів Eurojust та Інтерполу для документування, фіксації та переслідування злочинів експлуатаційного характеру.

Отже, дисертаційне дослідження Бухтоярової В.В. є актуальним, науково обґрунтованим, містить новаторські підходи до вирішення важливих теоретичних та практичних проблем кримінально-правового регулювання у сфері протидії незаконній експлуатації людини.

Водночас, з метою подальшого удосконалення дослідження, вважаю за необхідне висловити деякі зауваження та рекомендації:

У дисертації детально аналізуються міжнародно-правові аспекти протидії експлуатації людини, проте недостатньо уваги приділено проблемі імплементації цих стандартів у національне законодавство України. Робота значно виграла б, якби авторка запропонувала конкретний механізм приведення українського кримінального законодавства у відповідність до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду у частині відповідальності за експлуатацію людини в умовах збройного конфлікту.

Запропоноване авторкою поняття «кіберексплуатація людини», попри його наукову новизну та практичну цінність, потребує більш чіткого розмежування із суміжними складами кримінальних правопорушень, зокрема такими як шахрайство, вимагання, порушення приватності у цифровому середовищі. У роботі доцільно було б розробити детальніші критерії відмежування кіберексплуатації від інших правопорушень у цифровому просторі.

При аналізі використання особи у збройному конфлікті як форми експлуатації авторка приділяє значну увагу контекстуальному елементу, проте недостатньо розкриває питання доказування цього елемента у кримінальному провадженні. Враховуючи складність встановлення зв'язку між діянням та збройним конфліктом, робота виграла б від більш детального розгляду процесуальних аспектів доведення такого зв'язку.

У дисертаційному дослідженні запропоновано криміналізувати вербування, мобілізацію або використання дітей у збройних силах або для участі в бойових діях як окремий склад кримінального правопорушення. Проте авторка не проводить достатнього розмежування між добровільним і примусовим залученням дітей до збройних формувань, що може створювати проблеми при правозастосуванні, особливо в умовах масової мілітаризації освіти на тимчасово окупованих територіях.

У порівняльному аналізі кримінального законодавства України, Литовської Республіки та Республіки Польща авторка зосереджується переважно на нормативному аспекті, залишаючи поза увагою особливості правозастосовної практики цих держав. Додатковий аналіз судової практики дозволив би скласти більш повне уявлення про ефективність різних моделей кримінально-правової протидії експлуатації людини.

Розглядаючи проблему експлуатації людини в умовах збройного конфлікту, авторка недостатньо уваги приділяє питанню територіальної юрисдикції та правового режиму тимчасово окупованих територій. Зокрема, в роботі бракує аналізу проблем, пов'язаних з документуванням та розслідуванням злочинів експлуатаційного характеру на територіях, що перебувають поза ефективним контролем України.

У дисертації запропоновано авторське визначення понять «інформована згода» та «добровільна згода», проте недостатньо розкрито питання їх практичного застосування в умовах системного тиску, соціально-економічної вразливості або перебування під контролем сторін збройного конфлікту. Робота виграла б від більш детального аналізу факторів, що впливають на дійсність згоди в екстремальних умовах.

Загалом висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку наукового дослідження, оскільки більшість із них належить до спірних і не стосуються основних, концептуальних положень дисертації, а частина з них мають суто рекомендаційний характер.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам (повнота викладу дисертації в опублікованих працях; виконання вимог академічної доброчесності).

Аналіз дисертаційного дослідження підтверджує дотримання її авторкою принципів академічної доброчесності. У роботі коректно оформлено посилання на джерела інформації при використанні ідей, розробок, тверджень та фактів, виконано вимоги законодавства про авторське право, а також надано достовірні дані щодо результатів наукової діяльності, застосованих методик і використаних джерел.

Тема дисертації є вкрай актуальною, а сформульовані авторкою наукового дослідження висновки та рекомендації мають належну аргументацію, відзначаються науковою новизною та становлять цінність не лише з теоретичної, а й з практичної точки зору.

Дисертація написана грамотною юридичною мовою та оформлена відповідно до вимог, що ставляться до такого роду наукових праць.

Дисертація відповідає спеціальності, за якою здійснене дослідження.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертація **Бухтоярової Валерії Вадимівни «Незаконна експлуатація людини: питання кваліфікації та компаративістики»**, подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», є самостійною завершеною науковою працею, містить нові науково обґрунтовані результати проведених досліджень, які розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для юридичної науки, відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 р. № 261 (зі змінами від 03.04.2019 р. № 283, 19.05.2023 р. № 502 та від 03.05.2024 р. № 507), Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (зі змінами від 31.05.2019 р. № 759), та пп. 5–9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами від 21.03.2022 р. № 341, 19.05.2023 р. № 502 та від 03.05.2024 р. № 507), а її авторка – **Бухтоярова Валерія Вадимівна** заслуговує присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

професор кафедри кримінально-правових
дисциплін Інституту права та безпеки
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор

Олег ШКУТА